

УДК 371.54(09)''18/19

Інна Заболотна

«ДУХ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ» ТА «ПОРЯДОК ШКІЛЬНИЙ» ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ДИСЦИПЛІНОВАНOSTІ УЧНІВ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

А На основі аналізу історико-педагогічних та архівних джерел розглянута проблема виховання дисциплінованості учнів народних шкіл другої половини XIX – початку XX століття. Визначені та охарактеризовані умови формування названої якості в досліджуваній період через створення «духу навчального закладу»; підтримання порядку шкільного. Акцентована увага на порадах педагогів-науковців щодо способів виховання дисциплінованості в процесі організації навчання.

Ключові слова: дисциплінованість, формування, шкільний порядок, «дух школи», умови, шляхи.

Постановка проблеми. В умовах становлення та розвитку української державності, реформування економічної та суспільно-культурної сфери, особливої актуальності набуває проблема формування дисциплінованості особистості. Названа якість перебуває в тісному зв'язку з відповідальністю, організованістю, наполегливістю і вимагає усвідомлення особистістю норм і правил поведінки, що складає основу будь-якого громадянського суспільства.

Аналіз історико-педагогічних джерел із проблеми дослідження засвідчив, що питання дисциплінованості учнів в історичній ретроспективі знайшли часткове відображення в працях О. Гончарової, О. Горчакова, І. Крикун, О. Федоровича, Г. Черепанової, О. Шапран, З. Палюх та ін. Проте, до цього часу досвід формування дисциплінованості учнів народних шкіл у процесі навчання, не був предметом окремого дослідження.

Мета – визначити умови формування дисциплінованості учнів народних шкіл України другої половини XIX – початку XX століття та схарактеризувати шляхи їхньої реалізації в практичному шкільництві.

Інна Заболотна. «Дух учебного заведения» и «порядок школьный» как условие формирования дисциплинированности учащихся: исторический аспект.

А На основе анализа историко-педагогических и архивных источников рассмотрена проблема воспитания дисциплинированности учеников народных школ второй половины XIX – начала XX века. Определены и охарактеризованы условия формирования названного качества в исследуемый период через создание «духа учебного заведения»; поддержание порядка школьного. Акцентируется внимание на советах педагогов-новаторов относительно способов воспитания дисциплинированности в процессе организации учёбы.

Ключевые слова: дисциплинированность, формирование, школьный порядок, «дух школы», условия, пути.

Inna Zabolotna. «Spirit of School» and «School Order» as a Condition to Discipline Formation: Historical Review.

S In article on the basis of the analysis of historical, pedagogical and archival sources the question of formation of discipline of national schools pupils in the second half of XIX – beginnings XX century is considered. Defined and described terms of forming of the adopted quality in a probed period through creation of «spirit of educational establishment»; keeping school order. Attention on advices of teachers-innovators is accented in relation to the methods of discipline formation in the process of education organization.

Key words: discipline, forming, school order, «spirit of school», condition, way.

Виклад основного матеріалу. Вивчення історико-педагогічних джерел [1; 2; 5; 6] дозволяє констатувати, що в досліджуваній період однією із найголовніших умов морального впливу на учнів вважали «дух школи», її уклад. Так, А. Анастасієв у передмові до посібника «Народна школа. Керівництво для вчителів і вчительок» зазначав: «Школа не відповідає своєму призначенню, якщо не реалізує основного свого завдання, коли учні виявляють у ній недоліки домашнього виховання, не залишають звички до неухважності й лінощів, жорстоких ігор і сварок, непослуху й небажання вчитися, і якщо вчитель не виявляє турботи щодо усунення цих вад шляхом формування укладу шкільного життя на засадах дисципліни й порядку» [1, с. 5–6]. На переконання М. Водозова, у стінах школи повинні панувати серйозність, що допускає жарт, але не перетворює всієї справи на жарт, ласкавість без солодкості, справедливість без причепливості, доброта без поблажливості, порядок без педантизму і, головне, постійна розумова діяльність [3].

Серед науково-педагогічної громадськості (М. Водозов, С. Миропольський, В. Сиповський та ін.)

переважала думка про те, що настрої, який панує в школі, може полегшити або утруднити діяльність вихователя, дивлячись на те, наскільки усвідомлює останній його значення, вміє задавати йому той чи інший тон, співставляти з ним свої дії. Знайомство з пануючим «духом», на переконання педагогів-науковців, надзвичайно важливе, оскільки може чітко вказати, як треба чинити вчителю в тому чи іншому випадку, запроваджувати чи скасовувати чинні правила. Представники науково-педагогічної громадськості аргументовано відстоювали думку про те, що весь уклад установлених у школі понять про права й обов'язки учнів, характер їхнього ставлення до школи, праці, один до одного й учителя – впливає сильніше за слова, розвиває звичку діяти так, а не інакше день за днем, встановлюючи її настільки міцно, що іноді вчитель, змінивши свої погляди, не в змозі змінити усталеного устрою [6, с. 190–191]. На їхнє переконання, шкільний устрій має бути таким, щоб, по-перше, надавав дітям можливість і звичку працювати серйозно і жваво; по-друге, привчав їх до виконання свого обов'язку, усвідомлення того факту, що існують обов'язкові правила й вимоги, порушувати які не можна в жодному випадку, ні за яких обставин [6, с. 191]. Щоб закласти вищезазначені поняття в свідомості дітей, необхідно, щоб ці, особливо цінні в моральному плані вимоги, завжди різко й яскраво виокремлювалися із вимог зовнішнього порядку, формальних відносин, щоб порушення тих чи інших вимог не викликало однакового невдоволення, однакового ставлення з боку вчителя. Для задоволення вищезазначених вимог педагоги радили організовувати шкільний устрій у такий спосіб, щоб учень почував себе одним із членів єдиного організму, великої сім'ї, окремого маленького співтовариства, щоб із справедливих і сердечних відносин між товаришами виховувалося християнське почуття любові й поваги до людей, усвідомлення головного морального правила: «Нікому не шкодь і всім допомагай!» [6, с. 191].

Водночас, крім «духу школи», як першооснови формування дисциплінованості школярів, на переконання педагогів досліджуваного періоду, надзвичайно важливу роль відіграє «система, що забезпечує шкільний порядок». Утім, така система «не повинна стояти на заваді розкриття здібностей учнів та особливостей їхнього характеру», «не перетворювати клас на виставу ляльок, що рухаються на пружинах». Вона має визначати відомі вимоги, яким підпорядковуються всі [2, с. 288].

На оптимальному використанні часу відпочинку учнів між заняттями з метою формування дисциплінованості останніх акцентував увагу й П. Каптерев. Учений наголошував, що саме в ці проміжки часу діти «вправляються у практичних стосунках один з одним: обирають товаришів, сваряться, б'ються, миряться, обмінюються речами, повідомляють один одному про своїх батьків, сім'ю, знайомих тощо» [4, с. 231]. Тому наголошував на доцільності проведення організованих перерв під наглядом учителя з використанням різного роду рухливих ігор. У цьому контексті надзвичайно цінним видається Циркуляр по управлінню Київським навчальним округом

1893 р., який надавав дозвіл на встановлення в народних училищах Волинської губернії перерв між уроками тривалістю півгодини [9, арк. 44–45].

В аспекті досліджуваної проблеми привертає увагу той факт, що серед умов, які забезпечують формування дисциплінованості учнів у процесі виконання шкільного режиму, вчені-педагоги називали чітко визначений початок і кінець навчального року, період літніх вакацій і розпорядок дня. Проте, як засвідчили результати дослідження, у початкових народних школах протягом окресленого періоду тривалість навчального року все ж не була сталою і перебувала в залежності від місцевих умов, що, за свідченням керівників навчальних закладів, негативно впливало як на ефективність навчально-виховної роботи, так і рівень дисциплінованості учнів [3, с. 50]. Як правило, навчальний рік розпочинався із середини вересня і тривав до 1-го травня, тобто від 6 до 7,5 місяців. Згідно з навчальними програмами та розкладом на вивчення Закону Божого й інших загальноосвітніх предметів відводилося 24 години на тиждень, що складало 4 години на день. Іншим недоліком, який стояв на заваді дотримання шкільного режиму та встановлених правил шкільного життя в досліджуваній період, виступали часті пропуски учнями занять.

Ось як описував А. Анастасієв виконання встановлених правил в одній із сільських початкових шкіл досліджуваного періоду: «Осінь. На підвищенні біля храму, поодаль від сільських осель красується нова, оточена деревами, шкільна будівля. До неї з усіх кінців села стежинами наближаються діти. Вони одягнені небагато, але охайно: на них теплі шапки, прості селянські жупани, на одних чоботи, на інших лапті, за плечима шиті торби з книгами. Ось діти підійшли до школи і старанно очищують взуття від бруду за допомогою «скоби» та насланої соломи. Причепурившись, заходять до школи, моляться на ікони і вітають учителя. Потім роздягаються і розміщують свій одяг на відведеному особисто для кожного місці на вішалці. Після цього займають місця за учнівськими столами й чекають загальної молитви» [1, с. 30–31].

Педагог А. Анастасієв, уважав, що класна кімната – це храм науки. Тому вона має благодійно впливати на учнів не лише навчальними заняттями, але й чистотою, свіжим повітрям і приємною охайністю. З огляду на це, А. Анастасієв рекомендував облаштовувати класні кімнати народних шкіл у такий спосіб: «У передньому кутку розташовувати ікони: в центрі – ікону Спасителя, по обидва боки – дві інші із зображенням Першовчителів слов'янських та святого князя Володимира. Цей передній куток має нагадувати частину храму і на будь-кого, хто заходить до храму, поширювати вплив святині. По середині стіни розташовувати портрети Государя імператора та Государині імператриці. На інших стінах – географічні мапи. У дальньому кутку – шафи з книгами і приладдям. По центру – годинник і термометр. У передньому кутку, неподалік ікон, учительський стіл, покритий скатертиною» [1, с. 28].

Водночас, у досліджуваній період на шкільні приміщення дивилися не лише як на зовнішню

ознаку впорядкування школи, але й засіб привчання дітей до охайності й чистоти. Підлога мала митися щодня, стіни білитися раз на рік. Один раз на тиждень класну кімнату треба було прибирати від бруду й пилу. Для непотребу встановлювати в кінці класу спеціальний ящик. Перед дверима школи – обладнання для чищення взуття від бруду. У такий спосіб, наголошували педагоги, у дітей формується звичка до чистоти й порядку, яка застерігає дітей від неухажливості й прививає бажання займатися корисними й серйозними справами. При цьому М. Горбов зазначав: «Для того, щоб дитина сама турбувалася про чистоту й порядок, необхідно не тільки, щоб вона звикла до них і цінувала їх, але й привчалася встановлювати їх власноруч» [3].

Із цією метою, як показали результати проведеного дослідження, згідно з правилами для учнів повітових училищ для нагляду за чистотою й зовнішнім порядком класних приміщень призначалися чергові, у кожному класі окремо. Чергові мали:

- а) стежити за охайністю й чистотою класних кімнат, а також меблями й іншими предметами;
- б) готувати до уроку навчальне приладдя;
- в) повідомляти вчителю прізвища відсутніх;
- г) під час уроку допомагати роздавати і збирати зошити й підручники;
- д) турбуватися про те, щоб під час перерви кімнати провітрювалися;
- е) спостерігати, щоб ніхто з учнів не залишався в класі під час провітрювання [3].

Учителю ставилося в обов'язок наглядати й за зовнішніми манерами учнів. Останній мав вимагати, щоб учні дотримувалися пристойності в своїх позах, рухах, виразах обличчя й тональності мови: не сидіти, схрещуючи ноги, покачуючись тулубом або притуляючись спиною до стіни; заходячи або залишаючи клас, ввічливо кланятися вчителю тощо [3, с. 189].

Надійною ж запорукою дотримання учнями чинних правил вважали особистий приклад учителя, що спонукав до наслідування. З приводу цього А. Анастасієв зазначав: «Авторитет ґрунтується на усвідомленні учнями моральної переваги вчителя, а любов до нього дітей є природним виявом їхньої потреби до наслідування» [1].

На переконання педагогів-науковців досліджуваного періоду (М. Водовозов, В. Сиповський, М. Корф, М. Миропольський, К. Ушинський та ін.), щоб здійснювати виховний вплив на учнів, спонукати їх до наслідування «пристойних манер» і «моральних норм», учитель має бути наділений такими якостями, як:

- дбайливість («дбайливість учителя виявляється в постійній увазі до самого себе, до дітей і всіх умов шкільного життя»);
- розсудливість («учитель розсудливий завжди точно додержується моральних правил, що склалися в школі, не дозволяючи жодних порушень порядку»);
- справедливість («учитель справедливий вимагає від дітей тільки можливого, ставиться до кожного

учня без будь-якої упередженості і є для всіх однаково суворим і однаково доброзичливим»);

- послідовність («учитель послідовний виконує свою справу без вагань і відступів, непохитно прямуючи задалегідь визначеним шляхом, із міцним переконанням у тому, що лише ретельне виконання правил забезпечить успішне досягнення мети») [5, с. 146].

На необхідності впливати на учнів силою власного авторитету вказували й офіційні документи. Зокрема, в «Інструкції для вчителів», оприлюдненій попечителем Київського навчального округу 1864 р., зазначалося, що «вчитель має впливати на школярів прикладом особистого життя, чесного, працьовитого, благородного і в жодному разі не дозволяти собі вживання брутальних слів або грубого поводження з дітьми» [9]. При цьому наголошувалося, що вчитель має обов'язково вірити вихованцям, а ті довіряти йому», «бути справжнім прикладом поваги до закону, точності у виконанні своїх обов'язків, ставленні до старших і своїх учнів» [9].

Висновок. Таким чином, проведене дослідження дає підстави для висновку, що формуванню дисциплінованості учнів народних шкіл у досліджуваний період сприяли:

- «дух школи», який прогнозував дії вчителя в кожному конкретному випадку. Найсприятливішим уважався такий, за якого «панує серйозність, що допускає жарт, ласкавість без солодкості, справедливість без причепливості, доброта без поблажливості, порядок без педантизму і, головне, постійна розумова діяльність»;
- уклад шкільного життя, що визначав ставлення учнів до школи, праці, один до одного й учителя і впливав «сильніше за слова», формуючи звичку діяти так, а не інакше;
- шкільний порядок, що вносив унормованість у дії учнів, забезпечував виконання вимог дисципліни шляхом дотримання учнями «шкільних законів», чинних правил поведінки, усталеного режиму прищеплення звички зовнішньої охайності та благопристойності;
- облаштованість шкільних приміщень на зразок «храму» знань, їхня охайність і чистота;
- особистий приклад учителя, що спонукав до наслідування «пристойних манер» і «моральних норм».

📖 Література

1. Анастасієв А. Народная школа. Руководство для учителей и учительниц / А. Анастасієв. – М.: Изд-во А.А. Ступина, 1903. – Ч. III – С. 581.
2. Водовозов Н.И. Избранные педагогические сочинения / Н.И. Водовозов. – М., 1978. – 653 с.
3. Горбов Н.О. О внешних приемах воспитания в народной школе / Н. Горбов. – М.: Изд-во К.И. Тихомирова, 1904. – 51 с.
4. Каптерев П.Ф. Педагогический процесс / П.Ф. Каптерев // Избранные педагогические сочинения. – М., 1982. – С. 163–231.
5. Пономарьова Г.Ф. Організація контролю за навчальною діяльністю учнів народних шкіл України у другій половині 19 століття / Г.Ф. Пономарьова, І.П. Репко. – Харків: ХГПІ, 2009. – 232 с.
6. Релина Е. Нравственные задачи школы // Вестник воспитания. – 1904. – С. 184–194.
7. Ф. 200, Оп. 1, Спр. 293 «Отчеты о работе школ и сведения об отделениях и учредениях о-ва грамотности, конспекты пробных занятий учителей», 1906. – Арх. 82–83.
8. Ф. 707, Оп. 33, Спр. 57 «Циркуляр по управлению Киевским учебным округом», 1867. – Арх. 247–266.
9. ЦДІА (м. Київ) Ф.707, Оп. 29, Спр. 102 «Статьи учителей гимназий о преподавании учебных предметов и воспитании учащихся. Об изымании платы за обучение в средних и низших учебных заведениях. Из циркуляра по Харьковскому учебному округу», 1863. – 66 арк.